

Л.Д. Чекаленко
доктор політичних наук, професор

ПАМ'ЯТЬ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА: ІСТОРИЧНИЙ ДИСКУРС

Республіка Польща зазнала катастрофічної поразки у Другій світовій війні: вона була позбавлена державності, кількох мільйонів громадян та економічного потенціалу. Польща і поляки, як жодна країна Європи і як жоден європейський народ познала всю глибину приниження людської гідності через нищення загарбниками на польській землі усього живого під час Другої світової війни.

Здавалось, що історична людська пам'ять про скоєні гітлеризмом злочини під час Другої світової війни примирила різні політичні сили польського суспільства, відверте протистояння яких децю вицухло у період перебування Польщі під радянською «опікою», тобто у радянському «таборі соціалізму» (1944–1989). У ті часи Польща не могла дозволити собі говорити на повний голос проти злочинів фашизму, оскільки подібні злочини чинилися і «визволительською» країни – радянською армією в різні історичні періоди під час загарбання польських земель.

У 1990-ті роки Республіка Польща утверджувала свою незалежність, розбудовувала систему безпеки держави в її просуванні до членства в НАТО (1999). Кінець минулого і початок нового тисячоліття позначився у країні широкомасштабною підготовчою роботою для досягнення відповідних критеріїв європейської інтеграції польської економіки, широким спектром реформування внутрішньої політики і внутрішнього стану польської держави, подоланням негативів в різних сферах життєдіяльності Польщі і самих поляків.

Досягнення критеріїв участі в європейському об'єднанні і реалізації вимог європейського інтеграційного простору завершилось успішним приєднанням країни до Європейського Союзу (2003).

Ключові слова: історична пам'ять, табір соціалізму, анти-семітизм, пошук ворогів, німецьке відшкодування.

The Memory of the Second World War in the Republic of Poland: Historical Discourse

The Republic of Poland suffered a catastrophic defeat in the Second World War: it was deprived of statehood, several million citizens and economic potential. Poland and the Poles, like no other country in Europe and like no other European people, experienced the full depth of the humiliation of human dignity due to the destruction of all living things on Polish soil by the invaders during the Second World War.

The historical human memory of the crimes committed by Hitlerism during the Second World War reconciled the various political forces of the Polish society during the period when Poland was under Soviet «guardianship», that is, in the Soviet «camp of socialism» (1944-1989). At that time, Poland could not afford to speak out loud against the crimes of fascism, since similar crimes were also committed by the country's «liberator» – the Soviet army in various historical periods during the occupation of Polish lands.

In the 1990s, the Republic of Poland asserted its independence, developed the state's security system in its advancement to NATO membership (1999). The end of the past and the beginning of the new millennium were marked in the country by large-scale preparatory work to achieve the relevant criteria for the European integration of the Polish economy, a wide range of reforms of domestic policy and the internal state of the Polish state, overcoming negatives in various spheres of life in Poland and the Poles themselves.

Achieving the criteria for participation in the European union and the implementation of the requirements of the European integration space were ended with the country's successful accession to the European Union (2003).

Keywords: *historical memory, camp of socialism, anti-Semitism, search for enemies, German reparations.*

У статті авторка розкриває вияви післявоєнних «битв за минуле» в сьогоденній Республіці Польща. Особливі акценти історичної пам'яті поляків зосереджені на кількох питаннях, які і сьогодні вносять певний дисбаланс в суспільні відносини в країні, розхитують усталену схему взаємодії і взаєморозуміння різних верств населення і політичних груп із владою, сіють недовіру і підозру одне до одного і шукають ворогів там, де їх апіорі не може бути.

Тематика історичного дискурсу в сучасній Польщі зосереджена насамперед на етимології застосування поняття «польський» як, наприклад, «польські табори смерті»; пошуків коренів польського антисемітизму; на обговоренні злочинів проти власних громадян політичних керівників країни періоду «соціалізму»; на пошуку винуватців економічних і політичних криз, що з особливою силою поширюється і заявляє про себе напередодні чергових виборів до влади.

Спираючись на аналіз широкого кола історичних джерел і архівних матеріалів, досліджено правомірності застосування етимології поняття «польський»; витоки польського антисемітизму; виявлено причини пошуку «ворогів» і винуватців політичних і економічних криз; проаналізовано польський дискурс щодо злочинів урядовців проти польських громадян у період побудови соціалізму; опановано інформацією щодо претензій Польщі до Німеччини за завдану шкоду під час Другої світової війни.

Польська історіографія щодо порушених питань насичена низкою різнохарактерних публікацій, серед яких наукові монографії, статті, інтерв'ю, матеріали конференцій тощо. У широ-

кому загалу наукових і популярних робіт переважають збірки наукових статей за зазначеними темами, що, вірогідно, викликано складністю пошуку і аналізу архівних джерел, процесу написання, публікування об'ємних історичних матеріалів. Інтерес до згаданої тематики в польському науковому середовищі посилювався з 2012–2013 рр. і саме на цей період припадає найбільша кількість опублікованих праць за наведеною тематикою.

Перші дослідження актуального публічного дискурсу ХХ ст. хоча й були написані, але найчастіше потрапляли до «кошика» чи публікувались в еміграційних виданнях. В країні вони з'явилися тільки на зламі 1960–1970-х рр. Безпосереднім приводом для розгортання подібних досліджень стала широка антисемітська та антиінтелігентська пропагандистська кампанія 1968 р., головним чином спрямована проти польських гуманітарних еліт. Проте ширшої читацької аудиторії всі попередні видання досягли лише після падіння комунізму (1989).

Серед колективних робіт з історичної пам'яті в Польщі привертає увагу двомовна (польська і німецька) збірка наукових статей «Пам'ять-дискурс-ідентичність» («Pamięć-dyskurs-tożsamość. Rozważania interdyscyplinarne») за науковою редакцією Дж. Годлевич-Адамець і Д. Вишикевич, що побачила світ 2018 р. Тематика статей охоплює доволі широкий спектр проблем: від конкретних теоретичних засад і проявів дискурсу з питань історичної пам'яті до аналізу походження і наповнення його складових. Автори статей переважно увагу зосередили на паралельному польсько-німецькому дискурсі у сфері культури – в літературі, кіно, малярстві тощо. Двомовний том, який є частиною вагомого меморіального доробку, що роками привертає увагу представників різних дисциплін, є записом роздумів про стан людини і світу в контексті польського та німецького дискурсів пам'яті пост-культури війни. Автори звертаються до категорії пам'яті в публічному та приватному вимірах, різнопланово представляють питання трансформацій та перетворень пам'яті, до взаємозв'язків та взаємопроникнення літератури,

музики, мистецтва та сучасних медіа. Видання містить тексти германістів та полоністів, істориків та мистецтвознавців з Польщі, Німеччини та Іспанії [1].

Історичним етапам розвитку дискурсу в польському суспільстві присвячена монографія Кшиштофа Р. Подемського «Дослідження польського публічного дискурсу II RP, PRL I, III RP» [2]. В роботі автор проаналізував низку польських видань з 1989 р., присвячених публічній комунікації / публічному дискурсу / політичній мові. При цьому зосередився на науковому аналізі політичних і журналістських текстів. У рамках цього огляду виокремлено внутрішній публічний дискурс (про Польщу) та зовнішній публічний дискурс (про інші країни). Розгляд польських питань викладено в хронологічному порядку періодів розвитку періоду Народної Польщі – до Республіки Польща.

Маріуш Менз (Mariusz Menz. *Polska historia szkolna jako dyskurs wiedzy (wybrane przyklady)* [3] проаналізував рівень насичення фактичним матеріалом польські підручники з історії і дійшов висновку, що шкільна історія повністю присвячена сучасній історичній політиці влади, а не розвитку польської держави. Автор висуває тезу – посилаючись на Мішеля Фуко – що така наука – завжди є дискурсом влади. Як приклад, він наводить історичну інформацію про минуле Польщі – прийняття хрещення князем Мешком, який, залежно від мінливих політичних, соціальних і, меншою мірою, культурних контекстів, був представлений у шкільній освіті схематично, як звикла ознака часу – *signum temporis*. Поза підручниками, як доводить автор, шкільні програми викладання історії також відображають зміну задач і цілей історичної політики можновладців. Шкільну історію як дискурс влади автор вважає доволі міцною і всемогутньою, щоби цьому якось протистояти.

М. Менз згадує про сучасний підхід німецьких істориків у висвітленні дискурсу з актуальних питань минулого, зокрема й Голокосту. Звертає увагу на дослідників німецької історії Chael Stürmer і Klaus Hildebrand, які навіть «поставили під сумнів

центральну роль Голокосту як негативного засновницького міфу Федеративної Республіки Німеччина» [4]. Тим самим, вони привернули увагу до болючого і вкрай важливого питання післявоєнної Німеччини. До того ж викликали дискусію про необхідність наголошувати на тих аспектах німецької історії, які мали б дати німцям хоч трохи почуття гордості за власне минуле, а не лише постійного нагадування їм про німецьку провину та сором за власну історію.

Однак, вживаний термін «історична політика» часто критикується обома сторонами – за його зневажливий характер. У свій час цей термін увели до дискурсу ліві німецькі інтелектуали (наприклад Юрген Габермас), які вважали постулати своїх консервативних колег ревізійністськими. Автор дійшов висновку, що своєрідний діалог між дискурсом пам'яті та дискурсом пізнання доводить, що історія, як наука і як шкільний предмет є дискурсом влади. І це не лише риса недемократичних режимів. Щоб переконатися в цьому, варто прослідкувати за змінами, які відбулися, відбуваються (і відбуватимуться!) у шкільній історичній освіті Третьої республіки. Вони дуже повчальні. Тому історія не обов'язково є вчителем життя. Це радше життя, яке пише історію – особливо політичну історію. При цьому нагадаємо, що у Польщі термін «історична політика» з'явився на початку ХХІ ст. і став важливим пунктом у програмі керуючої країною партії «Право і справедливість» [4].

Дослідниця німецько-польських відносин А. Wolff-Powęska присвятила низку праць питанням Другої світової війни, а саме «образу нацистської доби» [5]. Визначальною ідеєю авторки є необхідність «створити тверезий образ нацистської доби», до якого також можна «включати все і нічого» Її роботи показують нам, наскільки багатограним, багатим на факти та почуття, і наскільки складним був і залишається нацистський фрагмент німецької «пам'яті» – чи, можливо, «забуття» – останніх вісімдесяти років.

Варто також зазначити, що авторка доволі оптимістично дивиться на нову добу після 1989–1990 рр. винятково пози-

тивного польсько-німецького співіснування та його майбутнє. Саме така її оцінка викликає широку критику в польських наукових колах. Крім того, авторка намагається обмежити проблему боротьби Німеччини з темрявою нацистського минулого виключно злочинами Голокосту. В цьому випадку дослідниця обмежуються лише питаннями, пов'язаними зі знищенням європейських євреїв. З таким одновимірним трактуванням злочинів націонал-соціалізму радше слід сперечатися. І це особливий обов'язок польських істориків. Можна також посперечатися з думкою авторки, що «пам'ять про Голокост» стала «засновницьким міфом Берлінської республіки» [5, с. 484].

Andrzej Szabaciuk у книзі «Сек'юритизація дискурсу про минуле як виклик з погляду відносин між Україною та Польщею» (*Sekurytyzacja dyskursu o przeszłości jako wyzwanie z punktu widzenia stosunków Ukrainy i Polski*) [6] вважає за необхідне активніше залучати дискурс для віднайдення консенсусу українців і поляків з проблемних питань історії двох країн. Автор запропонував для цього провести сек'юритизацію дискурсу про минуле з точки зору конструктивізму. І прослідкувати, як визначення чужого історичного нарративу (як екзистенційної загрози) може вплинути на внутрішні відносини та зовнішню політику країни. Проблема відмінностей у сприйнятті власного минулого мала значний вплив на польсько-українські відносини практично з часів розпаду Радянського Союзу. Молода Україна, як і Польща, переживала в цей час розквіт історичних досліджень. Досі всього цього не можна було публікувати через комуністичну превентивну цензуру, був обмеженим доступ до архівних матеріалів і окремих книжок. Нагляд за викладанням історії та роботою історика мав ключове значення з точки зору державного апарату, який ставив собі за мету контролювати дискурс про минуле.

Політиці історії та політиці пам'яті в Європі присвячена монографія Rafał Chwedoruk «*Polityka historyczna w Europie*» [7]. Автор пропонує власну періодизацію етапів історичної політи-

ки в післявоєнній Європі. Першу називає фазою національної реконструкції, коли в багатьох країнах створювався міф про «національну жертву» та рух опору. З 1950-х років настала «епоха мовчання», коли суперечності воєнного часу ігнорувалися в державній політиці. Наступною фазою став період «перегортання пам'яті», яка досягла апогею в 1970-ті роки. Політичні зміни призвели до самокритики в оцінці ставлення до власної нації. Наприкінці 1970-х розпочався «консервативний поворот» і «повернення нації», що означало повернення до героїзації власної нації та відродження націоналістичної міфології, подібної до тієї, що була у XIX ст.

Поза періодизацією автор розглядає основні дискурси історичної політики в Європі ХХІ ст. Серед них проблеми перегляду оцінки Другої світової війни, інтернаціоналізація пам'яті про Голокост, посттоталітарні дискурси, постколоніальний дискурс.

Російському культурно-ідеологічному дискурсові присвячене дослідження Aleksandra Synowiec «Образ Росії в культурно-ідеологічному дискурсі» [8].

Серед робіт провідних польських дослідників привертає увагу монументальне наукове видання «Війна і пам'ять» (*Wojna i Pamięć. Czasopismo Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku*) – журнал Музею Другої світової війни в Гданську, яке виходить від 2018 р. Темою випуску 2021 р. № 3 була окупація Східної Європи та її наслідки. Автори статей зосередилися на окремих питаннях цього тематичного твору, торкаючись багатьох цікавих деталей. Рефреном випуску 2021 р. [9] стала ідея необхідності розкривати злочини проти людяності, що були вчинені під час Другої світової війни. Покликанням істориків, підкреслюється у виданні, є обов'язкове нагадування про звірства німецьких і радянських окупантів. Це є обов'язок як істориків загалом, так і Музею Другої світової війни як науково-дослідної установи, що переслідує просвітницькі цілі. Східна Європа стала ареною безпрецедентних актів варварства, геноциду та дегуманізації, вчинених Радянським Союзом і Німеччиною в 1939–1945 рр. Події,

що відбувалися в той час, незважаючи на роки, що минули, залишаються невизнаними або мало дослідженими. На сторінках цього тому йдеться про окупацію Східної Європи: про спецпереселенців і депортацію вглиб СРСР, про масштаби діяльності обох окупантів, про ліквідацію німцями слідів злочинів у Білорусі, а також про німецькі і радянські злочини проти поляків.

На особливу увагу заслуговують наукові розвідки професора Вроцлавського університету Володимира Сулейя «Польська пам'ять Холокосту» (Włodzimierz Suleja. Polska pamięć Zagłady) [10]. Можна погодитись із автором, що колективної пам'яті про роки Другої світової війни ніколи не буде. Ця пам'ять є синтезом окремих спогадів, що виступають у різних варіантах, які визначаються часом і місцем, оточенням та індивідуальними умовами життя під час окупації. Адже враження будуть різними, а значить і форма пам'яті у жителя Східних Кресів і центральної Польщі, в'язня концтабору і радянського ГУЛАГу, партизана і солдата з Тобруку, втікача з гетто і селянина із забутого світом села не збігатимуться. Жодних досліджень з цього приводу в Польщі досі не проводилося.

Пам'ять про минуле є важливим, фактично ключовим елементом історичної свідомості. Поки що немає загальноприйнятого визначення цього розпливчастого поняття, але ця тема полеміки та суперечок виглядає зайвою. У поляків, підкреслює історик, у колективній пам'яті про Другу світову війну домінують і донині переплітаються два образи – мученицький, наповнений стражданнями, а також героїчний, пов'язаний з воєнними зусиллями як в країні, так на всіх фронтах, де були польські солдати. В польському суспільстві поступово окреслилася радикальна версія чіткого уявлення, що зберігається в колективній пам'яті. Однак, нова, комуністична влада намагалася перекреслити усі ті елементи героїчного образу, які вкоренилися в народі. Тільки після 1956 р. почався поступовий процес засвоєння окремих пам'ятних подій і традицій, які до того часу заперечувалися.

Серед публікацій українських авторів робіт, присвячених сучасній тематиці і дослідженню польського дискурсу історії пам'яті, немає. Отже, подана розвідка на зазначену тематику проф. Чекаленко Л.Д. є першою в дискурсі про стан історичної пам'яті Польщі новітнього часу.

Зі здобуттям статусу повноправного учасника НАТО (1999), із приєднанням до Європейського Союзу (2003), польське суспільство зосередило свою увагу на нерозв'язаних свого часу проблемах історичної пам'яті.

З особливою силою розгорнувся національний дискурс історичної пам'яті щодо участі Польщі у Другій світовій війні, польсько-єврейських відносин і навіть відповідальності Польщі за Голокост євреїв під час Другої світової війни тощо.

Таким чином, післявоєнні «битви за минуле» в Польщі сьогодні зосереджені на питаннях:

- правомірності застосування етимології поняття «польський», як, наприклад, «польські табори смерті»;
- питанні польського антисемітизму;
- пошуку «ворогів» і винуватців політичних і економічних криз;
- розкритті злочинів колишніх урядовців при владі проти польських громадян у період перебування Польщі в так званому «таборі соціалізму»;
- на відшкодуванні Німеччиною «боргів» перед Польщею за завдану шкоду під час Другої світової війни тощо.

Інформаційна кампанія із згадуваних проблем розпочалась безпосередньо з дискурсу застосування історичної термінології, яка, на переконання польських інтелектуалів, не відповідала історичній правді. Неабияке незадоволення і спротив польського суспільства викликали назви таборів смерті, політики щодо єврейського населення, врешті і самого Голокосту з використанням терміну «польський». Тобто назви польським іменем і польською належністю, як «польські табори смерті», «польська антиєврейська політика», «польський Голокост» тощо. Існуючу

практику визначили, як спробу звинуватити Польщу в Голокості, фальсифікацію історії та свідомий підрив міжнародного іміджу польської держави.

Запевнень порушників домовленостей у відсутності злих намірів, які надаються практично після кожного втручання польської сторони, видається недостатнім. Їх не можна вважати правдивими, якщо вони знову і знову з'являються в тих самих ЗМІ. Це пов'язано, як вважається, або з умисними діями, або з неякісною роботою журналістів. Деякі заяви журналістів іноземних ЗМІ ображали поляків, хоча автори інформаційних кліше стверджували, що вони посилаються на географічне значення прикметника «польський». Таку аргументацію розкритикували польські інтелектуальні кола, які боролися за припинення використання цих термінів. Було слушно стверджено, що така аналогія не використовувалася в дослідженнях Гуантанамочи табору Маутхаузен.

Аргумент щодо топографічного значення терміну «польський» (англійський аналог *polish*) спростувала Канадська рада зі стандартів телемовлення, змусивши канадське СТВ визнати порушення журналістської етики вживанням фраз «польське гетто» та «польський табір у Треблінці». Рада вирішила, що «не можна вживати прикметник “польський” лише стосовно топографії» [11].

Обговорення цього питання на високих щаблях польської влади спричинило перегляд офіційної документації, переписування текстів шкільних підручників із суспільних наук і художньої літератури, перевірку роботи польських ЗМІ, нагляд за різнорідними друкованими виданнями тощо. Начебто це не була цензура, однак застосовані методи нагадували призабутий рудимент недалекого радянського минулого.

Водночас керівництво Польщі надало зазначеній темі, яка зросла до серйозної проблеми, розголосу справи міжнародного масштабу: зобов'язало усі дипломатичні представництва держави стежити за іноземними ЗМІ та реагувати на використання назв, на кшталт «польських таборів». І будь-яка згадка

про «польські табори смерті» в іноземних ЗМІ була підставою для втручання польських дипломатичних та інших державних служб відповідними засобами і методами перешкоджати таким явищам, за можливістю блокувати їх, припиняти такі вияви у формі відповідного звернення: дипломатичної ноти, офіційного листа чи телефонного дзвінка до редакції. Міністерство закордонних справ Польщі час від часу публікувало звіти про діяльність щодо виправлення вживання «неправильної і неправдивої термінології» [11].

Від січня 2005 р. польська щоденна газета «Rzeczpospolita» була уповноважена проводити інформаційну кампанію проти формулювання «польські табори смерті». Цій кампанії присвячена спеціальна офіційна сторінка газети, де друкувалися звернення, статті, відповідна інформація. Характер дописів був доволі агресивний, при тому учасники дискусії вимагали притягнути «винуватців» подібних публікацій до відповідальності.

Особливе обурення викликало те, що згадана термінологія використовується саме в німецьких ЗМІ. Це також підтверджувалось і тим, що частіше вживаються терміни «нацистські» замість «німецькі» (наприклад, «нацистські злочини»). Таке, на думку критиків, свідчить про бажання зняти з німців провину за скоєні злочини, стерти межу між катом і жертвою.

Характерною рисою окремих етапів польсько-німецьких відносин за останні тридцять років було те, що на кожному з етапів точилися, хоч і з різною інтенсивністю, суперечки на тлі історичної пам'яті. Однією з них була вимога польської сторони до Німеччини про відшкодування втрат Польщі, що їх країна зазнала в результаті гітлерівської окупації. Польща була однією з країн, яка зазнала найбільших матеріальних і нематеріальних втрат у зв'язку з німецькою агресією з 1 вересня 1939 р., внаслідок окупації, геноциду, Голокосту і руйнувань, спричинених Німеччиною у 1939–1945 рр.

І вже у XXI ст. з польської сторони звучали звинувачення на кшталт, «намагання приховати справжніх творців концтаборів і

таборів смерті», фальшивої політкоректності, яка унеможливорює писати про німців як про справжніх виконавців злочинів Холокосту, але дозволяє звинувачувати інші країни Центральної та Східної Європи у співучасті у злочині», – пише польський дипломат і колишній в'язень Освенциму проф. Владислав Бартошевські (Władysław Bartoszewski). І робить відповідний висновок: «політика замовчування, ігнорування цієї теми у підручниках призвела до нового переписування історії, в якій злочинці постають як жертви, а жертви тавруються як злочинці» [12].

Використання терміну «польські табори смерті» – це також свідоме руйнування міжнародного іміджу Польщі, назва «польські табори смерті» завдають шкоди Польщі та обмовляють її. Така політика спрацьовує на користь Росії як вшанування її ролі визволителя, тоді як для Польщі – це початок поступового визнання співучасті у вбивствах.

Водночас, іноземні редакції звинувачують Польщу у надмірній чутливості до вживання фрази «польські табори смерті». Однак, неможливо не помітити, що дії, спрямовані на прибирання подібних фраз із ЗМІ, потрібні, оскільки неправдиві заяви використовують і публічні, і політичні особи. У квітні 2012 р. така подія відбулася під час церемонії вшанування Яна Карського Президентською медаллю Свободи. А Президент США Барак Обама, вручаючи нагороду Адаму Ротфельду, заявив, що Яна Карського нелегально переправили до Варшавського гетто та «польського табору смерті».

Поняття «польські табори смерті» є небезпечним ще й тому, що напряму пов'язується з негативним ставленням поляків до єврейського населення. У заявах для преси, які критикують використання словосполучення «польські табори смерті», звинувачують у зміцненні та поширенні стереотипу поляків-антисемітів. У цьому сенсі вони можуть бути результатом історичних подій, різних інтерпретацій історії та різної історичної пам'яті. Таким чином, фальсифікація польської історії пояснюється стереотипом поляка-антисеміта.

Фактичний стан антисемітизму в Польщі визначити нелегко. Дослідження щодо ставлення поляків до євреїв проводили польські дослідники у 1992, 1996, 2002 і 2010 роках. Для цілей дослідження антисемітизм поділявся на сучасний, релігійний і постголокоствний. Сучасний антисемітизм – це віра у всемогутність євреїв та їхній вплив на різні сфери життя, натомість релігійний антисемітизм стосується вчення Церкви та віри в те, що євреї винні у смерті Христа [13].

Тоталітарна держава, якою був Третій Рейх, вимагала від всіх підкорених і власних громадян безумовного дотримання статутного права та його законів, які в тій Німеччині нищили демократію, саме життя та людські цінності. Ліквідація цінностей позбавляла людей їхньої гідності. Хоча у християнській філософії гідність пов'язана з фактом життя, створеного Богом.

Антисемітизм після Голокосту виражається у вірі в те, що внаслідок Голокосту євреїв у Польщі майже немає. 50% погодилися з думкою, що поляки не люблять євреїв, а понад третина були проти цього твердження (38,6%) [14]. Найчастіше респонденти визначали антисемітизм як небажання і неприязнь до євреїв (25,6%), а також як ненависть та ворожість до євреїв (11,9%). Хоча більшість поляків не висловлювали антисемітських поглядів, однак майже половина (45,2%) погоджуються, що євреї мають занадто великий вплив у світі, третина (34,2%) вважає, що євреї мають занадто великий вплив у політичному житті Польщі, одна третина (34, %) вважає, що вони мають занадто великий вплив на польське економічне життя, одна четверта (26,8%) вважає, що вони мають занадто великий вплив на польські ЗМІ.

Так, у листі до редакції Rzeczpospolita, опублікованому 11 травня 2009 р. [15], Єжи Белецький, колишній в'язень концтабору Аушвіц, пов'язав появу терміну «польський табір смерті» із заявами рабина Залмана Меламеда про те, що «Польща – нечиста країна, пронизана антисемітизмом» [13]. Белецький закликав переслідувати авторів таких висловлювань так само, як і ініціаторів антисемітських виявів.

Історія польсько-єврейських відносин не позбавлена антисемітських дій чи заяв. Тому важко заперечувати, що стосунки між поляками та євреями не завжди були добрими. Важко також не брати до уваги той факт, що саме в довоєнній Польщі кількість євреїв була найбільшою в Європі. Польща була батьківщиною євреїв і поляків, про що свідчать спогади тих, хто пережив Голокост. Відтоді як Польща відновила відносини з Ізраїлем, обидві країни намагаються зберігати добрі відносини та підтримувати заходи, спрямовані на зближення націй.

Використання фрази «польські табори смерті» у засобах масової інформації формує негативні стереотипи та упередження щодо Польщі, яка легко може стати джерелом міжнаціональної ворожнечі. Редакція «Rzeczpospolita», читачі та співрозмовники вважали, що використання таких термінів, як «польський табір смерті», негативно впливає на імідж поляків. Ці публікації назвали «брехливими» та «наклепницькими». Деякі звинувачували іноземних авторів у свідомому чи несвідомому зміцненні та поширенні стереотипу польського антисемітизму. Ці дії були рішуче засуджені, відзначено важливу роль ЗМІ у донесенні історичної правди до молодого покоління, яке черпає знання зі Інтернету.

Як бачимо, проблеми історичної пам'яті про наслідки Другої світової війни і зокрема Голокост не пішли у забуття, і цей дискурс триває й надалі, розгортаючись з новою силою. При цьому вістря звинувачень польським загалом сьогодні повернулося (або повернуто) тільки проти німців.

Результатом ситуації, що склалася, стало остаточне вироблення польським керівництвом концепції провини німецького народу перед поляками. І цю провину, на переконання більшості поляків, сусідня країна має морально і матеріально відшкодувати. Польща підрахувала свої збитки від дій Німеччини у війні. Збитки оцінили у 6 220 609 млн. злотих. У вересні 2022 р. польський уряд прийняв рішення звернутися до Німеччини за репараціями. За підрахунками польської сторони, ця цифра

складається з: людських втрат – 5,2 млн осіб, матеріальних збитків – 797 398 млн злотих, втрат культурних цінностей – 19 310 млн злотих, банківських втрат – 89 321 млн злотих, страхових втрат – 34,8 млрд злотих [16].

Уряд Республіки Польща продовжує наполягати щодо погашення боргів, що виникли внаслідок німецької агресії та окупації в 1939–1945 рр. З цього приводу 3 жовтня 2022 р. МЗС РП звернулося до німецької сторони. У дипломатичній ноті (3.10.2022) Польща вимагає від Німеччини відшкодування матеріальних і нематеріальних збитків у розмірі 6 трильйонів 220 мільярдів 609 мільйонів злотих відшкодування жертвам агресії та німецької окупації та їхнім родинам за завдані їм збитки та шкоду, а також системних дій, спрямованих на повернення награбованих з Польщі під час війни культурних цінностей, які зараз перебувають у Німеччині.

Нота також закликала німецьку державу сплатити «внески, що є результатом розбійницької діяльності» Кредитних спілок Рейху – установи, що діяла на окупованих територіях і брала участь у фінансуванні ведення війни Німеччиною, і Емісійного банку в Польщі – установи грошової емісії в Генеральному уряді. В документі також йдеться про повернення активів та пасивів польських державних банків і кредитних установ, пограбованих німецькою державою в 1939–1945 рр.

До того ж, уряд Польщі закликав Німеччину «повністю реабілітувати вбитих активістів довоєнної польської меншини та відшкодувати збитки, яких зазнали організації польської діаспори в Німеччині», а також системно врегулювати статус поляків і осіб польського походження у Німеччині шляхом відновлення статусу національної меншини (при цьому наголошується на питанні навчання польської меншини у Німеччині польській мові).

У Міністерстві закордонних справ пояснили, що в ноті використано термін «компенсація», а не «репарації», оскільки, як ми читаємо, перше формулювання має набагато ширший ха-

рактер і охоплює як репарації за міжнародним правом, так й інші вимоги, описані в примітках.

Реакція уряду Німеччини (від 28 грудня 2022 р.) була однозначною: питання репарацій і компенсації втрат від війни залишається закритим, і уряд Німеччини не має наміру вступати в переговори з цього приводу.

«Відповідь Німеччини на ноту Міністерства закордонних справ Республіки Польща про компенсацію свідчить про зневажливе ставлення до Польщі та поляків», – заявив заступник міністра закордонних справ Польщі. – Тут немає юридичної аргументації, і ця відповідь зневажає польську державу та поляків. До казок можна віднести заяви з прес-конференцій про чудові польсько-німецькі відносини. Тому що сьогодні німці платять за колоніалізм, вони платять Намібії, йдеться навіть про повернення артефактів Єгипту. При цьому вони застосовують подвійні стандарти», – зазначив заступник міністра [17].

Ситуація, пов'язана з німецьким відшкодуванням, що розгортається в Польщі напередодні президентської кампанії, була би більш-менш зрозумілою, якби зазначене питання вже не було обговорено й закрито. Нагадаємо при цьому історичні підстави виникнення і розв'язання проблеми.

Однією з особливостей воєнних репарацій для Польщі, які були визнані та підтримані країнами-переможницями після Другої світової війни, полягала в тому, що репарації Польща отримувала не безпосередньо від Німеччини, а через Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР). 16 серпня 1945 р. Польща підписала з СРСР угоду про відшкодування збитків, заподіяних німецькою окупацією, яка регулювала розмір і порядок надходжень до Польщі. Керівники СРСР пояснили польським представникам, що у сумарному вимірі отримані Польщею території переважають грошові еквіваленти інших репарацій, на які вона могла б розраховувати. Ймовірно, це були переконливі аргументи, оскільки вже 23 серпня 1953 р. Рада міністрів ПНР прийняла Заяву уряду ПНР щодо військових репарацій, в якій

говориться про те, що Німеччина вже в основному задовольнила свої репараційні зобов'язання і що задля поліпшення економічного становища Німеччини в інтересах її мирного розвитку, уряд Польської Народної Республіки, бажаючи зробити свій подальший внесок у вирішення німецької проблеми в мирному і демократичному дусі і відповідно до інтересів польського народу і всіх миролюбних народів, постановив відмовитися з 1 січня 1954 р. від виплати компенсацій Польщі.

Таким чином, у 1953 р. уряд ПНР відмовився від репарацій з Німеччини. Документ набрав чинності з 01 січня 1954 р. Рішення про відмову від німецьких репарацій від 23 серпня 1953 р. було прийнято відповідно до конституційного ладу польської держави, і можливий тиск з боку СРСР не можна вважати погрозою застосування сили всупереч принципам міжнародного права, закладеним у Статуті ООН. До зазначеного додамо, що поза тим делегат уряду ПНР у заяві, виголошеній 23 вересня 1953 р. на пленарному засіданні 8-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН, недвозначно підтвердив факт відмови Польщі від репарацій з Німеччини.

Однак, владні структури Польщі знову й знову повертаються до питання репарацій, як, наприклад, у 2014 р. У відповідь на запит з цього приводу до польського Сейму VII скликання (nr SPS-023-29350/14, від 31 жовтня 2014 р.), отримано вичерпну відповідь про те, що незважаючи на сучасні оцінки цього факту, Декларація від 23 серпня 1953 р. все ще діє відповідно до чинного міжнародного права.

Варто нагадати, що Рада міністрів наголошувала: «Декларація уряду ПНР від 23 серпня 1953 р. про відмову Польщі від військових репарацій визнається урядом ПНР». У цих аспектах немає підстав ставити під сумнів юридичну силу заяви 1953 р., яка була опублікована у збірнику документів 1953 р.

І вже 26 серпня 1953 р. Народна Палата НДР у декларації про створення тимчасового загальнонімецького уряду подякувала Польській Народній Республіці за відмову від подальших німецьких компенсацій для Польщі.

У світлі представлених правових рішень польська влада, на основі чинного міжнародного права, наразі не має можливості пред'явити Німеччині репараційні вимоги. У цьому контексті варто нагадати, що ст. 9 Конституції Республіки Польща говорить: «Республіка Польща поважає обов'язкове для неї міжнародне право» [18].

Водночас, ситуація, що склалася з німецькими репараціями для польської держави, жодним чином не обмежує права громадян Польщі подавати свої індивідуальні позови в німецьких судах.

Наступне питання в історичній пам'яті Польщі стосується розгляду злочинів проти народу колишньої влади «соціалістичного» періоду розвитку ПНР. Поза німецьким вектором політика Республіки Польща у сфері історичної пам'яті сьогодні сконцентрована на питанні злочинів Радянського Союзу (справа Катині, загарбання польської території напередодні Другої світової війни тощо), а також радянського режиму у 1944–1989 рр.

Спеціально створена установа для розшуку документів і покарання всіх злочинців у всіх сферах життя всіх історичних періодів – Інститут національної пам'яті Польщі розпочав широку кампанію з виявлення і розкриття злочинів проти польського народу працівниками силових структур самої Польщі. І цей відлік злочинів ведеться з 1944 р. – з приходом в Польщу радянської армії. Сьогодні передусім розглядаються справи перших осіб держави періоду «соціалістичного будівництва», серед яких і справа генерала Войцеха Ярузельського.

Нещодавно польські ЗМІ повідомили: «Воєнний стан у Польщі в 1981 р. нелегально запровадила група польських генералів на чолі з тодішнім секретарем ЦК Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП) Войцехом Ярузельським». У цьому зв'язку до двох років ув'язнення з п'ятирічним випробувальним терміном засуджено 86-річного экс-міністра внутрішніх справ Польської народної республіки (ПНР) Чеслава Кіщака. Таке рішення у цій справі оголосив окружний суд у Варшаві [19].

До зазначеного додалася, окрім уведення військового стану 1981 р., інша справа В. Ярузельського, що зберігалася в Інституті національної пам'яті у Варшаві: виявилось, що генерал співпрацював з органами польських військових спецслужб – Військової інформації. Ці органи тісно пов'язані із радянським НКВД і були відповідальні за репресії серед військових та мирного населення Польщі [20].

Таким чином, підбиваючи підсумок, зазначимо наступне.

1. Від 2005 р. у Республіці Польща з особливою силою розгорнулись національні дебати історичної пам'яті щодо участі Польщі у Другій світовій війні, польсько-єврейських відносин і навіть відповідальності Польщі за Голокост євреїв під час Другої світової війни. «Боротьба» з неправильною термінологією повільно перекочувала в польський антисемітизм – у боротьбу з єврейським народом і потім у звинувачення поляків в Голокості. І насамкінець – у боротьбу з німцями.

2. Інший вектор пошуку ворогів зосередився «на злочинах радянського періоду життя Польщі». Польські ідеологи намагаються використовувати історичну пам'ять у пошуках «відьом» у минулому, поступово просуваючись до сучасності (приклад: справа В. Ярузельського, українська Волинь, польський антисемітизм, гроші німців тощо).

3. Особливого розмаху «бряцання зброєю» сягає в добу наближення виборів (2024). Необ'єктивна пропаганда від осіб, що борються за перші посади в країні, вже заповнила інформаційний простір.

4. Враховуючи, що польське населення старіє – майже 8 млн або 22,3% населення – це особи пенсійного віку, які беруть активну участь у державних справах, і будуть визначати долю держави на наступні 5–10 років, саме на них розраховують свою агітацію кандидати на посади. Специфікою Польщі є те, що старше покоління безоглядно довіряє польській владі, друкованим ЗМІ і польському телебаченню. В країні навіть у великих містах стаціонарно працює тільки три державні телевізійні – де-

шеві – канали. Інше підключення ТВ є занадто дорогим. Молодь переважно не цікавиться політикою своєї держави, оскільки бачить своє майбутнє в інших країнах, де можна швидко заробити і стати на престижні рейки життя.

5. Польська ідеологічна машина шукає «ворогів» – особливо під час економічних криз і зростання інфляції (як було під час ковіду, початку війни в Україні, теми репарацій), намагається грати на струнах історичної пам'яті старшого покоління, яке їй довіряє. Із певним спокоєм у сфері внутрішньої політики, який не всім до вподоби, політичні фігури вкидають інформаційні пули, зміст яких є далеким від реалій. Нещодавні приклади стосуються українських біженців, яких треба було «годувати, обігрівати» тощо. Переважно бідних поляків «відверто» поставили перед фактом витрачання величезних грошей на українців, кількість яких «завдяки» інформації польських ЗМІ зросла до 6,5 мільйонів осіб (!). А на практиці виявилось – менше пів-мільйона. І гроші «на українців» Польщі надав і надає Євросоюз.

6. Небезпечним у цьому переліку вбачається намагання польських політиків перевести стрілки похибок і провалів в економіці на зовнішній фактор (не було зброї – винуваті німці, які її мають; а в інфляції винуваті українці). Виявилось, що польська армія не тільки не має сучасної зброї, зокрема літаків вищого класу, а й навчених пілотів, танкістів тощо. Ї сьогодні німецькі пілоти захищають польський повітряний простір. У терміновому порядку із вже затвердженого бюджету уряд забирає чималу суму на озброєння країни, пояснюючи необхідністю захисту від російської загрози.

7. Проглядаються і явні провокації: завезли українські продукти харчування – поглибилася «продовольча» криза і зросла інфляція. Хоча полиці магазинів ломляться від продуктів як польських, так і країн Євросоюзу. Або вкидають тему польського антисемітизму, або «українізації» Польщі, де «все буде по-українському» тощо. І люди цьому вірять, оскільки не мають Інтернету, черпають інформацію із кількісно обмежених польських каналів.

8. Для заспокоєння суспільства Польський уряд перед католицьким святом Пасхи додав до пенсій в середньому по 200 злотих щомісяця (приблизно 50 доларів). І... оголосив про заборо­ну українських продуктів на польському ринку.

Кілька років тому Януш Тазбір зауважив, що польська свідомість історії обросла міфами, про які можна було б написати не одну книгу [20].

З цього приводу додамо, що, своєю чергою, навмисна демонстрація німецьких злочинів, скоєних у Польщі, стала одним із основних чинників, які слугували інтеграції суспільства навколо нав'язаної комуністичної влади, і, більше того, вона мала виховувати дружні почуття до Радянського Союзу як завойовника фашистської Німеччини і гаранта «історичних» кордонів по річках Одер і Ниса.

Список використаних джерел та літератури:

1. Pamięc-dyskurs-tozsamosc. Rozwazania-interdyscyplinarne. URL: <https://www.wuw.pl/product-pol-12859-Pamiec-dyskurs-tozsamosc-Rozwazania-interdyscyplinarne-EBOOK.html>
2. Krzysztof Podemski. Badania polskiego dyskursu publicznego. Przegląd zagadnień. URL: file:///C:/Users/Huawei%20MatebookD14/Downloads/oai-journals-pan-pl-86754_full-text_Journal10276-Volume57_issue2-02_paper.pdf
3. Mariusz Menz. Polska historia szkolna jako dyskurs wiedzy (wybrane przykłady). URL: <http://ssp.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2016/11/ssp-2015-04-281.pdf>
4. Polityka historyczna, w: Modi memorandi. S. 378–387. URL: <http://ssp.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2016/11/ssp-2015-04-281.pdf>
5. Anna Wolff-Powęska. Polacy-Niemcy. Dwie wizje pamięci historycznej. <https://www.youtube.com/watch?v=IVgFZ4tc7Iw>; Anna Wolff-Powęska, Pamięć – brzemię i uwolnienie. Niemcy wobec nazistowskiej przeszłości (1945-2010). Zysk i s-ka. Poznań, 2011. S. 582. URL: <https://apcz.umk.pl/KLIO/article/view/KLIO.2013.040>
6. Szabaciuk Andrzej. Sekurytyzacja dyskursu o przeszłości jako wyzwanie z punktu widzenia stosunków Ukrainy i Polski. URL: <https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2021/1220/132704-szabaciuk-sekurytyzacja-dyskursu-o-przeslosci.pdf>
7. Chwedoruk Rafał. Polityka historyczna w Europie – periodyzacja i wiodące dyskursy. *Studia Politologiczne*. 2015. URL: <http://www.studiapolitologiczne.pl/>
8. Aleksandra Synowiec. Obraz Rosji w dyskursie kulturowo-ideologicznym. Studium wyobraźni zbiorowej na łamach polskiej prasy z lat 1991-2005. Katowice, 2009. URL: <http://www.sbc.org.pl/Content/12768/PDF/doktorat2967.pdf>
9. «Wojna i Pamięć». Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, 2021. № 3. S. 240. URL: <https://muzeum1939.pl/wojna-i-pamiec-czasopismo-wydawnictwa-muzeum-drugiej-wojny-swiatowej.html>

10. Suleja Włodzimierz. Polska *pamięć* Zagłady. Warszawa, 2001. S. 74; J. Tazbir. Stereotypów żywot twardy. Przedmowa [w:] Mity i stereotypy w dziejach Polski. Warszawa, 1991. URL: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Pamiec_i_Sprawiedliwosc/Pamiec_i_Sprawiedliwosc-r2002-t1-n2/Pamiec_i_Sprawiedliwosc-r2002-t1-n2-s51-58/Pamiec_i_Sprawiedliwosc-r2002-t1-n2-s51-58.pdf
11. Raport został opublikowany 30 V 2012 r. URL: http://www.mszy.gov.pl/pl/p/mszy_pl/aktualnosci/wiadomosci/informacja_o_dzialaniach_mszy_przeciw_frazie_polskie_obozy,10 I 2013.
12. List Przewodniczącego Międzynarodowej Rady Oświęcimskiej Prof. Władysława Bartoszewskiego do dziennika «The New York Times», 2005. 5 II. URL: [https://zn.ua/ukr/WORLD/polshcha-hotova-ofitsijno-vimahati-vid-nimechchini-reparatsiji-za-druhu-svitovu-vijnu.html](http://www.mszy.gov.pl/resource/b51563fa-8c17-4e07-b390-b1a4993559e6>JCR, 10 I 2013.
13. Datner-Śpiewak. Struktura i wyznaczniki postaw antysemitycznych [w:] Czy Polacy są antysemitami?, red. I. Krzemiński. Warszawa, 1996. S. 29.
14. Sondaż zrealizowano w dniach 7-10 I 2010 r. na ogólnopolskiej losowej reprezentatywnej próbie 1001 mieszkańców Polski powyżej 15 roku życia.
15. Macrae C.N., Stangor Ch., Hewstone M., <i>Stereotypy i uprzedzenia</i>. Gdańsk, 1999. S. 164.
16. Країна оцінила свої збитки. 2022. 01 вересня. URL: <a href=)
17. Niemcy odpowiadają Polsce: Sprawa odszkodowań za wojnę zamknięta. URL: <https://www.prawo.pl/prawo/odpowiedz-niemiec-na-reparacje,518066.html>.
18. Odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Spraw Zagranicznych – z upoważnienia ministra - na interpelację nr 29350 w sprawie reparacji wojennych od Niemiec. *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej*. URL: <https://sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=684454A1>
19. Воєнний стан у Польщі 1981 року нелегально ввела злочинна група на чолі з Ярузельським – вирок суду. 12.01.2012. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1303434-vonniy_stan_u_polshch_1981_roku_nelegalno_vvela_zlochinnna_grupa_na_chol_z_yaruzelskim_virok_sudu_1069724.html
20. Знайдено докази співпраці генерала Войцеха Ярузельського із польськими військовими спецслужбами. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/944242.html>

УДК 94:32.019.51(437) «1939/1945»

В.С. Віднянський
науковий співробітник

РУХ ОПОРУ ЧЕХІВ НІМЕЦЬКІЙ ОКУПАЦІЇ У ПОЛІТИЦІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті розглянуто місце чеського Руху Опору німецькій окупації часів Другої світової війни в політиці історичної пам'я-